

Вишневецький В.П.,

член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу фінансово-економічних
проблем використання виробничого потенціалу
Інституту економіки промисловості НАН України,

Лук'яненко О.В.,

економіст відділу фінансово-економічних проблем
використання виробничого потенціалу
Інституту економіки промисловості НАН України

МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ЗМЕНШЕННЯ ЕКСПОРТНОГО МИТА В РАМКАХ ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ ДО СОТ

Досліджено доцільність скорочення ставок експортного мита на товари за наявності у країні груп впливу з різноспрятованими інтересами. На прикладі ситуації, що склалася в Україні з експортом брухту чорних металів, обґрунтовано, що зниження ставок експортного мита, згідно з вимогами СОТ, може мати небажані наслідки для економіки галузі.

In the article, the expediency of reducing export duty rates on commodities, when there are groups of opposed agents in the country, is examined. Considering the situation with the export of ferrous metal scrap in Ukraine, the authors prove that the reduction of export duty rates, according to WTO requirements, may cause undesirable consequences for this branch of economy.

Актуальність проблеми удосконалення оподаткування експортованих товарів зумовлена очікуваним вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ). Ставши повноправним учасником СОТ, вона дістане змогу створювати зони пільгової торгівлі¹ з іншими країнами-учасницями і поступово скорочувати тарифні обмеження та нетарифні бар'єри, що перешкоджають взаємовигідній торгівлі товарами. Однак, як свідчить світовий досвід, членство країни у СОТ може мати й негативні наслідки. Насамперед це послаблення державного контролю над певними секторами економіки, втрата ринку окремими національними виробниками тощо².

Крім того, зовнішньоторгова політика держави може підпадати під тиск організованих груп впливу (лобі), зацікавлених у тому, щоб ті сектори економіки, де присутні їхні інтереси, отримували максимальні пільги та/або захист від уряду. За наявності впливових суб'єктів господарювання, зацікавлених у розширенні обсягів експорту власної продукції, уряду складно задовольнити їхні вимоги (один із можливих шляхів — використання експортних субсидій істотно обмежений статтею XVI ГАТТ/СОТ), і з'являється не-

¹ Зона пільгової торгівлі (preferential trade area — РТА) — угода між двома або більше країнами, за умов якої меншим імпорнтним митом обкладаються товари, вироблені у країнах-партнерах, на відміну від товарів, імпортованих із країн поза союзом.

² *Эльянов А. Я.* Развивающиеся страны: прорывы и провалы в стратегии индустриализации // Экономические стратегии. — № 2. — 2005. — С. 30—35.

обхідність у проведенні переговорів про умови доступу груп впливу на зовнішні ринки. Влада також повинна враховувати те, що наміри експортного лобі можуть суперечити розвиткові вітчизняного імпортозаміщуючого виробництва.

У цьому зв'язку важливим завданням є обґрунтування таких змін ставок експортного мита, які збільшували б добробут країни, що діють згідно з правилами СОТ, з урахуванням тиску експортного лобі, інтереси якого можуть суперечити економічним інтересам держави.

Останніми роками дію експортного мита і вплив зацікавлених груп на формування міжнародних торгових угод досліджували К. Бегвелл і Р.В. Стайгер³, В. Ейзер⁴, Р. Фінстра⁵, які спиралися на базові положення відомої теорії факторного забезпечення Хекшера—Оліна—Самуельсона. У подальшому розглянемо модель В. Ейзера⁶, оскільки, на відміну від розробок К. Бегвелла, Р.В. Стайгера та Р. Фінстри, які акцентують увагу на аналізі загального характеру торгових угод у рамках ГАТТ/СОТ, вона передбачає наявність додаткових передумов, що відбивають особливості прийняття зовнішньоекономічних рішень із політичною підтримкою.

За В. Ейзером моделюється діяльність певної країни, уряд якої укладає міжнародні торгові угоди. Її економіку умовно представлено двома видами товарів: 1 — експортованим і 2 — імпортованим. У кожний певний проміжок часу всі наявні чинники виробництва можуть використовуватися або лише для випуску товару 1, або лише для переробки товару 2. Це встановлює різну зацікавленість чинників виробництва у торговій лібералізації.

Основа моделі — рівняння торгового балансу з урахуванням змін доходів чинників виробництва, використовуваних у виготовленні експортованих та переробці імпортованих товарів.

Наслідки змін у торговій політиці уряду (ΔS) представлені залежністю (1):

$$\Delta S = a\Delta R_x + a\Delta R_m + b\Delta X_D + c\Delta X_I - b\Delta M_D - c\Delta M_I, \quad (1)$$

де ΔX_D — зміни обсягів експорту за рахунок скорочення експортного мита; ΔX_I — зміни обсягів експорту за рахунок інших чинників; ΔM_D — зміни обсягів імпорту за рахунок скорочення імпортного мита; ΔM_I — зміни обсягів імпорту за рахунок інших чинників; ΔR_x — зміни доходів вітчизняних чинників виробництва, вико-

³ Bagwell K., Staiger R. W. An Economic Theory of GATT // Columbia University, University of Wisconsin at Madison and NBER. — 1999. — P. 18—22.

⁴ Ethier W. J. The Theory of Trade Policy and Trade Agreements: A Critique // Department of Economics University of Pennsylvania. — March 2005. — P. 37.

⁵ Feenstra R. Political Economy of Trade Policy // Advanced International Trade. — 2002. — Chapter 9. — P. 23—31.

⁶ Ethier W. J. The Theory of Trade Policy and Trade Agreements: A Critique // Department of Economics University of Pennsylvania. — March 2005. — P. 8—12; Ethier W. J. Political externalities, Nondiscrimination, and a Multilateral World // PIER Working Paper 04-030. — 2002. — P. 4—6.

ристовуваних у виготовленні експортованих товарів; ΔR_m — зміни доходів вітчизняних чинників виробництва, використовуваних у переробці імпортованих товарів; a, b, c — параметри ($a \geq 0, b \geq 0, c \geq 0$).

Відповідно до припущення моделі ΔM_I й ΔX_I необхідні для встановлення рівноваги і підтримання збалансованості торгівлі за наявності змін, зумовлених загальноекономічними чинниками, випадковими подіями тощо.

Також припускається, що за початкових умов торгівлі міжнародна ціна товару 2, виражена в цінах товару 1, дорівнює одиниці. Звідси виникає така умова торгового балансу:

$$\Delta X_D + \Delta X_I - \Delta M_D - \Delta M_I = 0. \quad (2)$$

Підставляючи це рівняння торгового балансу в (1), після перетворень отримуємо цільову функцію уряду у такому вигляді:

$$\phi = \Delta y + \mu \Delta MA \rightarrow \max, \quad (3)$$

де $\phi = \Delta S / a$;

$$\Delta y = \Delta R_x + \Delta R_m;$$

$$\mu = [(b - c) / c](c - a), \quad (b - c) \geq 0;$$

$$\Delta MA = \Delta X_D + \Delta M_D.$$

У наведеному виразі Δy характеризує перевищення змін доходів чинників виробництва, задіяних у виготовленні експортованих товарів, над доходами чинників виробництва, задіяних у переробці імпортованих товарів. ΔMA показує перевищення змін обсягів експорту над імпортом. Параметр μ відображає значимість для лобістів доступу до ринків. При цьому наявність політичної підтримки передбачає, що $\mu > 0$.

Застосуємо наведену модель для аналізу ситуації скорочення експортного мита (згідно з вимогами СОТ для України). В умовах взаємного скорочення експортного мита ΔMA можна представити як:

$$\Delta MA = XE\tau - \sum_i X_i E_i \tau_i, \quad (4)$$

де i — кількість торгових партнерів України ($i \geq 1$); X — початковий обсяг українського експорту до країн-партнерів; E — еластичність експортної пропозиції України; τ — ступінь скорочення експортного мита Україною. X_i, E_i, τ_i — аналогічні параметри для іноземних партнерів.

$$\text{При цьому } \tau = \begin{cases} \Delta t / \Delta t_i, & \text{якщо } i = 1; \\ \Delta t (\sum_i \Delta t_i / i)^{-1}, & \text{якщо } i > 1, \end{cases}$$

де Δt — величина скорочення експортного мита Україною внаслідок підписання торгової угоди ($\Delta t > 0$); Δt_i — величина скорочення експортного мита i -ю країною-партнером унаслідок підписання торгової угоди ($\Delta t_i > 0$).

Цінова еластичність пропозиції експорту, його обсяги, ступінь скорочення експортного мита є основними чинниками, що впливають на ціну експорту в умовах лібералізації торгівлі⁷.

Якщо $\tau > 1$, товар продаватиметься за меншою ціною у більших обсягах. За умов еластичної пропозиції експортованих товарів, характерної для країн із перехідною економікою, й еластичного попиту на них у країні-партнері⁸, матиме місце $\Delta MA > 0$ (за рахунок перевищення приросту вартості експорту над приростом вартості імпорту) й $\Delta y > 0$ (внаслідок переміщення чинників виробництва до виготовлення експортованих товарів і перевищення ΔR_x над ΔR_m). При цьому значення цільової функції уряду (3) буде тим більше, чим важливішим є для лобістів доступ до зарубіжних ринків збуту μ .

І навпаки, якщо $\tau < 1$, то $\Delta MA < 0$ й $\Delta y < 0$ і цільова функція уряду (3) набуває від'ємного значення. При цьому чим більше μ , тим меншим є значення цієї функції.

При $\tau = 1$ маємо $\Delta MA = 0$ ($XE\tau = \sum_i X_i E_i \tau_i$) і друга частина рівняння (3) перетворюється на 0.

Таким чином, уряд може бути зацікавлений у зменшенні експортного мита, та лише у тому разі, якщо це призведе до відносного здешевлення експорту порівняно з імпортом, якщо при цьому пропозиція і попит на експортовані товари є достатньо еластичними, щоб забезпечити зростання виручки від реалізації продукції за кордоном й податкових доходів бюджету і, нарешті, якщо переміщення чинників виробництва до виготовлення експортованої продукції призведе до загального зростання доходів чинників виробництва у країні.

Однак наведені висновки, що свідчать на користь лібералізації торгівлі за рахунок одностороннього скорочення експортного мита, не є беззаперечними. Річ у тому, що модель не враховує тієї важливої обставини, що вітчизняні чинники виробництва можуть використовуватися не лише для виготовлення експортованої продукції та/або переробки імпортованої, а також для виготовлення товарів для внутрішнього споживання. У результаті між суб'єктами ЗЕД і тими, що працюють головним чином на внутрішній ринок, виникає конкуренція щодо доступу до обмежених ресурсів, у тому числі сировинних, енергетичних тощо. Ця альтернатива не має особливого значення для країн — виробників переважно високотехнологічної продукції, експорт якої вигідніший, ніж експорт сировини й напівфабрикатів. Тобто вищенаведена модель є адекватнішою умовам розвинених країн.

⁷ У цьому разі припускається, що зменшення доходів бюджету від скорочення ставок мита може бути компенсоване за рахунок розширення податкової бази. Тому у подальшому вплив змін податкових доходів уряду на його цільову функцію спеціально не розглядається.

⁸ Випадок нееластичного попиту на імпортовані країнами-партнерами товари тут не досліджується, оскільки уряд, що діє раціонально, не скорочуватиме експортне мито, якщо він не впевнений у тому, що додатковий обсяг виготовлених для експорту товарів буде реалізований за кордоном.

Що ж стосується країн із значною часткою сировинного експорту, до яких на цьому етапі розвитку слід віднести й Україну⁹, якщо уряд справді піклується про національні інтереси загалом (а не лише про інтереси експортного лобі), його цільова функція повинна враховувати інтереси внутрішніх товаровиробників, які використовують вітчизняну сировину для випуску продукції, що користується попитом.

Таким чином, виникає необхідність побудови повнішої моделі торгової політики уряду, що враховуватиме інтереси й експортного лобі, і вітчизняних товаровиробників.

За такої постановки питання торговий баланс також базується на передумові, що збільшення експорту сировини (внаслідок зменшення ставок експортного мита) компенсуватиметься зростанням імпорту готової продукції. При цьому, на відміну від (1), додатково враховується вплив торгової політики на доходи вітчизняних підприємств — споживачів сировини, а цільова функція уряду набуває такого вигляду:

$$\Delta S = a(\Delta R_x + \Delta R_n) + a\Delta R_m + b\Delta X_D + c\Delta X_I - b\Delta M_D - c\Delta M_I, \quad (5)$$

де ΔR_n — зміни доходів вітчизняних споживачів сировини.

Уряд, що діє раціонально, уникатиме заходів, що призведуть до дискримінаційного скорочення доходів будь-якої із зацікавлених сторін. Це означатиме необхідність урахування інтересів як експортного лобі, так і вітчизняних підприємств — споживачів сировини. З цією метою у модель введено коефіцієнт k , який дорівнює 0, якщо уряд зважає лише на інтереси експортного лобі, та дорівнює 1, якщо він враховує інтереси лише вітчизняних товаровиробників.

При цьому, залежно від значення k , усю наявну протягом деякого проміжку часу фіксовану кількість сировини (Z) буде певним чином розподілено між зацікавленими сторонами так, що

$$Z = kZ_x + (1 - k)Z_n, \quad (6)$$

де $k = \psi(\Delta t)$; $0 \leq k \leq 1$.

При цьому, оскільки $\Delta R_x = f_x(\Delta Z_x)$,

$$\Delta R_n = f_n(\Delta Z_n)$$

й $Z_x = \xi(Z_n)$,

то $\Delta R_n = \varphi_n(\Delta R_x)$. (7)

Залежність R_n від R_x є оберненою, а ΔR_n від ΔR_x — від'ємною. Це пояснюється обмеженою кількістю ресурсів, так що збільшення доходів одних суб'єктів господарювання, які використовують ці ресурси, призводить до зниження доходів інших і навпаки.

⁹ Питома вага сировини і напівфабрикатів у товарному експорті України у 2005 році становила 67,4 %. Див.: Послання Президента України до Верховної Ради України. Доповідь “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році” // <http://zakon.rada.gov.ua/>.

У цих умовах складова Δu цільової функції (3) матиме такий вигляд:

$$\Delta u = \Delta R_x + \varphi_n(\Delta R_x) + \Delta R_m = \Delta z + \Delta R_m, \quad (8)$$

а сама цільова функція:

$$\phi = \Delta u + \mu \Delta MA = (\Delta z + \Delta R_m) + \mu(XE\tau - \sum_i X_i E_i \tau_i). \quad (9)$$

Тепер, щоб визначити вплив на цільову функцію уряду параметра τ , необхідно попередньо проаналізувати вплив на змінну z величини Δt .

Згідно із законом спадної граничної корисності залежність сумарного доходу z від R_x , R_n і Δt можна представити у вигляді полінома:

$$z = \zeta(R_n, R_x, \Delta t) = C + \alpha_2 R_n \Delta t + \alpha_1 R_x \Delta t^2, \quad (10)$$

де α_1 і α_2 — коефіцієнти (будь-які дійсні числа), що відбивають вплив на дохід різних чинників (внутрішніх й експортних цін на продукцію, обсягів виробництва й експорту продукції та ін.); C — параметр рівняння, що відбиває вплив загальноекономічних чинників і випадкових подій.

Продемонструвати важливість урахування в національній економічній політиці інтересів експортного лобі і внутрішніх споживачів сировини можна на прикладі розрахунку наслідків очікуваного скорочення мита на вивезення брухту чорних металів з України як однієї з умов вступу нашої держави до СОТ.

З метою підвищення рівня забезпеченості металобрухтом українських металургійних підприємств, починаючи з 1 січня 2003 року було введено ставку мита на всі види брухту чорних металів у розмірі 30 %/т¹⁰. Такі обмежувальні заходи у 2003—2004 роках призвели до зростання обсягів металобрухту, відвантаженого на металургійні підприємства України на тлі збільшення обсягів його експорту. У 2005 році мало місце зниження обсягів заготівлі й експорту брухту, зумовлене як внутрішніми (наявність вивізного мита, проблеми з відшкодуванням ПДВ, складна система реєстрації експортних контрактів), так і зовнішніми чинниками (зниження попиту з боку Туреччини, переорієнтація закупівель з боку основних імпортерів українського брухту Молдовою, достатній рівень внутрішнього забезпечення брухтом на ринках Західної Європи тощо)¹¹.

У зв'язку з очікуваним вступом України до СОТ й на виконання вимог цієї організації Уряд підготував проект закону¹², що передбачав зниження ставки експортного мита на відходи й брухт чорних металів у 2006 році до 25 %/т, а з 2007 року — до 18 %/т.

На підставі статистичних даних 1999—2005 років, із використанням методу множинної регресії, нами було розраховано залежність експорту брухту від таких

¹⁰ Закон України “Про вивізне (експортне) мито на відходи й брухт чорних металів” від 24.10.2002 року № 216-IV. — ВВРУ. — № 1. — 2003. — С. 1.

¹¹ <http://metaltorg.ru/analytics/black/?id=286>

¹² Проект Закону України “Про внесення зміни до статті 1 Закону України “Про вивізне (експортне) мито на відходи та брухт чорних металів” № 7563 від 30.05.2005 року // <http://zakon.rada.gov.ua/>.

чинників, як ставка експортного мита, ціна (внутрішня, експортна й світова), обсяг заготівлі на внутрішньому ринку й обсяг поставки на металургійні підприємства країни¹³. У результаті було визначено можливі обсяги експорту за різних ставок мита (від 20 до 40 ^/т), а також річні доходи експортерів і вітчизняних споживачів сировини в Україні (таблиця).

Таблиця. Доходи експортерів та внутрішніх споживачів брухту чорних металів залежно від ставок вивізного мита

Ставка, t, €/т	Обсяг експорту, млн т	Обсяг поставок, млн т	Доходи експортерів, R_x , млн дол	Доходи внутрішніх споживачів, R_n , млн дол	Сумарний дохід, z, млн дол
20,0	3,48	4,26	900,06	1306,55	2206,60
22,5	3,36	4,36	887,97	1506,20	2394,17
25,0	3,25	4,47	875,87	1687,11	2562,98
27,5	3,13	4,58	863,78	1835,11	2698,90
30,0	3,01	4,69	851,69	1939,10	2790,79
32,5	2,89	4,80	839,60	1991,69	2831,29
35,0	2,78	4,90	827,51	1989,77	2817,29
37,5	2,66	5,01	815,42	1934,80	2750,22
40,0	2,54	5,12	803,33	1832,78	2636,11

Якщо вважати вихідну інформацію й виявлені статистичні залежності коректними, отримані результати розрахунків свідчать, що загальна сума доходів підприємств — експортерів брухту й металургійних підприємств — внутрішніх споживачів цього виду сировини ($z = R_x + R_n$) досягає максимального значення при $t = 32,5$ ^/т. Крім того, у цьому разі залежність $z = \zeta(R_n, R_x, \Delta t)$ справді добре описується поліномом відповідно до функції (10) (рисунок).

Таким чином, для держав, які експортують переважно сировину й напівфабрикати (країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою), висновок теоретичної моделі (3) щодо доцільності однобічного скорочення ставок експортного мита є дискусійним. Це пов'язано з тим, що в умовах обмеженості ресурсів уряд, який діє раціонально, неминуче має враховувати, окрім інтересів підприємств — експортерів сировини, ще й інтереси вітчизняних товаровиробників, що діють на внутрішньому ринку.

Цільова функція (9), на відміну від (3), враховує цей факт. Якщо б скорочення мита монотонно збільшувало дохід національних товаровиробників та експортерів, цільова функція (9) безперервно зростала б. Однак при скороченні мита на вивезення сировини уряд може зіткнутися зі зменшенням доходів національних виробників сировини, що може призвести до зменшення сукупного доходу чинників виробництва.

¹³ Лук'яненко О.В. Особливості зовнішньоторгової політики при експорті сировини // Наукові записки. Серія: економіка-2006. — Острог. — 2006. — С. 457—465.

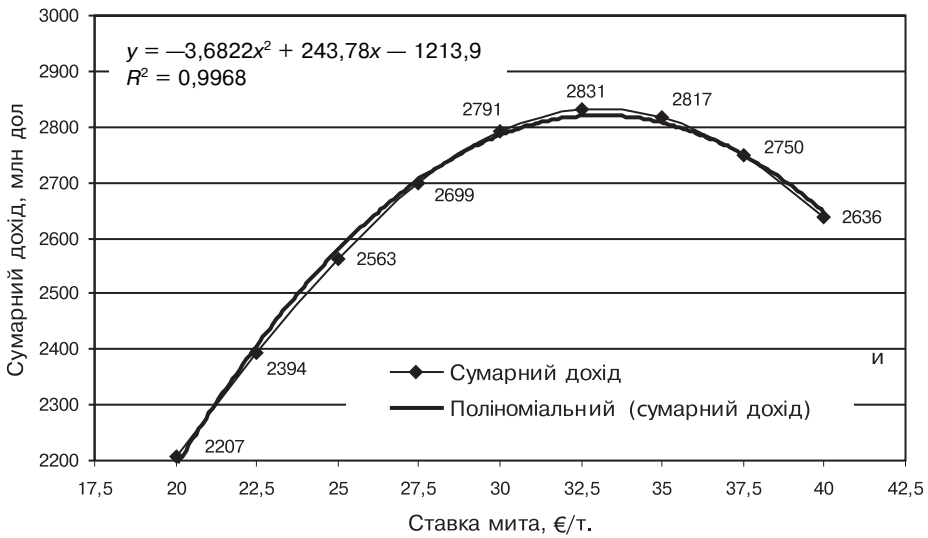

Рисунок. Залежність сумарних доходів експортерів і внутрішніх споживачів брухту чорних металів від ставок вивізного мита

За такої ситуації для визначення наслідків змін ставок мита важливе практичне значення має виявлення реальних залежностей між доходами суб'єктів господарювання й чинниками, не пов'язаними безпосередньо зі зміною ставок мита на цей товар. Очевидно, що ці залежності істотно відрізнятимуться для кожного конкретного випадку (залежно від природних, технічних, технологічних й інших особливостей). Проте характер динаміки доходів під впливом змін ставок мита в умовах обмеженості ресурсів залишиться незмінним: збільшення кількості сировини, що надходить у розпорядження одних суб'єктів господарювання, призведе до скорочення його споживання іншими і, з урахуванням чинника граничної корисності, дискримінаційний перерозподіл ресурсу на користь "успішного лобіста" у певний проміжок часу призведе до скорочення сукупних доходів чинників виробництва. Отже, уряд, що діє раціонально, обиратиме таку комбінацію розподілу ресурсів серед зацікавлених суб'єктів господарювання, яка забезпечить їх максимальний сумарний дохід.

На практиці це означає, що вступ до СОТ, який передбачає вигідне для вітчизняних експортерів зниження ставок експортного мита, може бути пов'язаний із небажаними наслідками для економіки України, що характеризується значною питомою вагою сировини і напівфабрикатів у структурі товарного експорту, але водночас має реальний потенціал для збільшення обсягів їх переробки національними товаровиробниками.

Та потрібно підкреслити, що наведений висновок відбиває лише один із багатьох аспектів складної проблеми приєднання України до СОТ. Для її остаточного розв'язання потрібно враховувати комплекс різних чинників, що визначають особливості впливу лібералізації зовнішньої торгівлі на соціально-економічні процеси в Україні.